

Vzťahy medzi Slovákami a Čechmi v období prvej Československej republiky (1918 – 1938)

Martin Svatuška

Resumé

The study treats of relations between slovak and czech nation in the first Czechoslovak republic . Both ethnics lived hundreds years in the near area: both were a part of austria-hungarian monarchy, they have even more than seventy years lasting experience with existence in common state known as Czechoslovak republic (in few variations: democratic, socialist, federative). Their languages are very similar, their history is full of mutual contats on the level of their political elites and also full of contacts among simple people. Instead of this, the project of their common state has crashed two times (in the years 1939 and 1993) because of accumulation of mutual interethnical problems: the question of their state form, different character of their economies, ambivalence of „czechoslavak nation“, “czechoslovak language” and “czechoslovakism” terms, different view of domestic and foreign policy, etc. All of this problem fundaments we can find before and after the state establishing in the year 1918. For better understanding of problematic issues between nations of Slovaks and Czechs, we have to understand events before and during the existence of the first Czechoslovak republic first.

Úvod

Slováci a Česi. Stáročia vzájomných kontaktov, desiatky rokov existencie v rámci jednej monarchie, roky existencie v česko-slovenskom štáte. V rámci nich analogická genéza procesu národnej emancipácie, hľadanie vlastnej štátnosti, obrana vlastnej existencie pred atakmi zo strany početnejších etníc, teritoriálna i jazyková blízkosť. To všetko sú faktory, ktoré na prvý pohľad definujú ich interetnické vzťahy ako veľmi dobré – slovami ich súčasných politických elít ako „nadštandardné“.

Habsburská monarchia bola formálne jedným štátnym útvarom, ekonomický či administratívny systém Rakúska a Uhorska sa však vyznačovali takými diferenciami, že ich v teoretickej rovine možno považovať za dva rozdielne štáty. Z toho logicky rezultujú odlišnosti medzi českými krajinami a Slovenskom ešte viac znásobené nedorozumeniami v otázke spisovného jazyka v období národného obrodovania. Ak vyššie uvedené faktory k sebe spomenuté etniká približujú, práve tieto ich navzájom vzd'alujú.

Slováci a Česi sú etnikami, ktorých koexistencia v rámci spoločného štátu sa po roku 1918 dvakrát skončila vzájomným rozchodom a vznikom národných štátov, aby napokon opäť pôsobili spoločne v rámci veľkého nadnárodného celku. Tento historický paradox nás privádza k mnohým otázkam a v kontexte problematiky slovensko-českých vzťahov núti zamyslieť sa nad mierou ich kvality. Naozaj sa zhoršila až do tej miery, že rozchod musel byť ďalším logickým krokom v príčinnno-kauzálnom reťazci?

Je nepochybné, že zánik prvej ČSR bol primárne konzekvenciou záujmu vládnucich nemeckých politických elít. Aby však mohli k jej likvidácii použiť „slovenskú otázku“, vo vzťahoch Slovákov a Čechov museli existovať konfliktné línie, hoci boli aj vedome posilňované zahraničím. Ak teda dokážeme, že za rozpadom prvej ČSR sa skrývajú zhoršené slovensko-české vzťahy a zadefinujeme ich príčiny, zistíme nakoľko reálne bola ďalšia koexistencia Slovákov a Čechov v rámci jedného štátu. Pozornosť teda bude venovaná obdobiu prvej ČSR a slovensko-českým vzťahom na platforme jej existencie.

Hlavnú metódou skúmania problematiky tvorí metóda historickej analýzy. Je použitá pri skúmaní jednotlivých historických epizód, pochopiteľne s ohľadom na slovensko-české vzťahy. Rešpektuje chronologickú súslednosť jednotlivých udalostí vplývajúcich na vývoj slovensko-českých vzťahov, preto je skúmanie diachrónne. Tam, kde si pre lepšie porozumenie problematiky situácia vyžaduje porovnanie jednotlivých slovenských a českých realít, je prítomná komparatívna metóda.

Hlavnú os skúmania tvorí hypotéza stanovená z jednoduchého pohľadu do minulosti: ak dve etniká vstúpia do spoločného štátu a neskôr vonkajšia sila využije na jeho likvidáciu práve konflikty medzi nimi, s veľkou pravdepodobnosťou boli ich vzťahy počas existencie spoločného štátu zhoršené. Práca však má ambíciu odpovedať v tomto kontexte aj na jednotlivé parciálne otázky typu: Prečo vlastne Slováci a Česi vstúpili do spoločného štátu? Prečo bol tento budovaný na princípe unitarizmu a bol tento princíp z hľadiska slovensko-českých vzťahov správny? Došlo by k jeho likvidácii aj bez prispvania vonkajších okolností? Práve cez odpovede na spomenuté otázky je možné lepšie pochopenie vzťahov Slovákov a Čechov v spoločnom štáte. A to je možné považovať za jeden z hlavných cieľov tejto práce.

Pred vznikom republiky

Od skončenia veľkej francúzskej revolúcie je možné pozorovať šírenie nacionálnych hnutí postupne po celej Európe. Výnimkou nie je ani rakúsko-uhorská monarchia, v ktorej sa k súpereniu medzi nemeckým a maďarským etnikom pridávajú jednotlivé slovanské národy. Zároveň sa monarchia, vyčerpaná dlhodobým a napokon prehratým zápasom o vodcovstvo v nemeckom priestore, musí brániť pred mocenskými záujmami Pruska.

Dochádza k situácii, kedy sa jednotlivé nacionalizmy vzájomne krížia: pruský verzus rakúsky, rakúsky verzus maďarský. Z pohľadu témy tejto práce je potrebné k nim pridať ešte slovenský verzus maďarský a český verzus rakúsky nacionalizmus. Kým slovenský a český by sme pri tom mohli charakterizovať termínom obranné (zamerané na obranu vlastného etnika), maďarský a rakúsky naopak termínom útočné (snažiace sa prisúdiť vlastnému etniku väčšie práva v porovnaní s ostatnými), dokonca prekračujúce hranicu šovinizmu.

Už Národnostný zákon, ktorý vstúpil do platnosti rok po rakúsko-uhorskom vyrovnaní (1867), predznamenal charakter politiky, aká bude uplatňovaná voči „malým“ národom Zalitavska. Pre Slovákov znamenal začiatok aktivít cielených k deštrukcii tohto etnika. Začal atakom na materinský jazyk a pokračoval celým radom atakov na jeho kultúru.

Situácia dospela do stavu, v ktorom slovenské etnikum nedisponovalo jedinou vysokou či strednou školou s vlastným vyučovacím jazykom, zatvárané boli kultúrne spolky organizované na národnej báze, cenzurované boli príspevky slovenských publicistov v jednotlivých periodikách. Napriek podmienkam, negatívne naladeným voči politickým reprezentáciám etnických minorít, na Slovensku prežívalo niekoľko politických prúdov. Všetky sledovali ideu autonómneho postavenia slovenského národa, spôsob jej realizácie bol však u každého výrazne odlišný:

1. Tradičná proruská koncepcia bola prezentovaná tzv. martinským centrom SNS, združeným okolo Pavla Mudroňa a Svetozára Hurbana Vajanského. Išlo tu o široký súhrn ideí rusofilstva, slavianofilstva a neoslavizmu, pričom charakteristickým znakom bol nekritický až mesianistický pohľad na Rusko, ktoré malo zohrať pri zabezpečení etnickej nezávislosti Slovákov najdôležitejšiu úlohu.
2. Pod vplyvom ruskej revolúcie z roku 1905 sa medzi slovenskými robotníkmi začali presadzovať sociálno-demokratické idey. Výsledkom bol vznik

autonómnej slovenskej sociálno-demokratickej strany, ktorá však bola už po krátkom čase integrovaná späť do celouhorskej sociálnej demokracie. So svojim tradičným internacionalizmom sa zaradila medzi subjekty požadujúce federalizáciu Uhorska.

3. Kooperáciu slovenských a českých politických elít presadzovala skupina mladých slovenských intelektuálov združených okolo časopisov Hlas a Prúdy. Ich ideovým vodcom sa stal Tomáš Garrigue Masaryk so svojou filozofiou „malého národa“ a „drobnej práce“. Patrili sem Vavro Šrobár, Pavol Blaho, Milan Rastislav Štefánik a ďalší.
4. Vlastnou cestou presadzovania idey autonómneho postavenia Slovákov sa vydal Milan Hodža. Ním presadzovaný federalizmus Rakúsko-Uhorska ho síce približoval sociálnym demokratom, jeho prístup k napĺňaniu tohto cieľa však bol špecifický. Ako člen tzv. belvederskej skupiny disponoval priamym vplyvom na následníka trónu Františka Ferdinanda, ktorého presviedčal o nutnosti federalizácie krajiny. S takýmto postupom neskôr súhlasili aj predstavitelia SNS.¹

Odlíšná situácia bola v rakúskej časti habsburskej monarchie. České etnikum tu síce muselo čeliť germanizačným tendenciám, ich intenzita však nedosahovala mieru maďarského útlaku slovenského národa. Hoci snahy presadiť nemčinu ako jediný úradný jazyk sa objavovali už od dôb politického pôsobenia Jozefa II., v praxi fungovala kultúrna autonómia etnických minorít, ktorá sa opierala práve o používanie menšinových jazykov.

To bol aj prípad Čechov, ich jazyk teda mohol byť používaný v edukačnom procese na základných, stredných, i vysokých školách. Realitou bolo tiež množstvo fungujúcich kultúrnych spolkov a vplyv českých politikov na výkon moci (prostredníctvom reprezentantov v ríšskom sneme). Je teda zrejmé, že českí nacionalisti sa nachádzali oproti svojim slovenským kolegom vo výhodnejšej pozícii.

V období od prelomu storočí po začiatok prvej svetovej vojny môžeme v českej politike pozorovať podobné zloženie názorových platforiem ako tomu bolo na Slovensku:

¹ Pekník, M.: *Názory na riešenie slovenskej otázky za prvej svetovej vojny a počiatky smerovania slovenskej politiky k vzniku Česko-Slovenska*, in: Pekník, M. a kol.: *Pohľady na slovenskú politiku*, Bratislava: VEDA, 2000, s. 85 – 86

1. Najvýznamnejším predstaviteľom českého rusofilstva, doplneného slavianofilskými ideami, bol v tomto období Karel Kramář. Kým pred prvou svetovou vojnou spájal budúcnosť českého národa s federalizáciou Rakúska, neskôr, pravdepodobne pod vplyvom rýchlych úspechov Ruska na východnom fronte, ho spojil s ideou všeslovanského štátu, na čele ktorého mal stáť ruský cár.
2. Tradičnými reprezentantmi federalizácie monarchie (a jej demokratizácie na princípe všeobecného volebného práva) boli sociálno-demokratické strany. Česká sociálna demokracia so svojím internacionalizmom nebola v tomto smere žiadnou výnimkou.
3. Masaryk, neskorší líder protirakúskej opozície, spočiatku taktiež presadzoval ideu federalizácie monarchie. Historici sa pritom dodnes nevedia zhodnúť na období, kedy začal presadzovať myšlienku likvidácie habsburskej ríše a prečo sa tak vlastne stalo.

Napriek výraznej podobe jednotlivých ideových koncepcií vtedajšej slovenskej a českej politiky až do obdobia prvej svetovej vojny nedošlo medzi ich reprezentantmi k významnejšej kooperácii. Čo sa týka vzťahov medzi Slováckmi a Čechmi, prítomné v nich pravdepodobne boli ešte stále rezíduá z obdobia Štúrovej jazykovej a následnej etnickej rozluky. Preto predstavitelia jednotlivých politických prúdov na Slovensku a v Čechách, hoci mali ideovo k sebe veľmi blízko, kooperovali medzi sebou iba minimálne. Slovenské aj české etnikum prejavovalo výrazné rusofilské tendencie, ale kooperácia medzi Vajanským a Kramářom bola nulová, predstavitelia robotníckeho hnutia v oboch krajinách inklinovali skôr k spolupráci so svojimi nemeckými, resp. maďarskými partnermi. SNS sa síce orientovala na federalizáciu Rakúsko-Uhorska, no prejavovala skôr snahu o kooperáciu s predstaviteľmi balkánskych národov ako s niektorým českým politickým prúdom.

Za tejto situácie sa jedinou významnejšou platformou pre spoluprácu Čechov a Slovákov stala hlasistická (a neskôr prúdistská) skupina v Prahe. Z jej iniciatívy (za pomoci českých slovakoľov) bol vytvorený spolok Československá jednota, ktorého hlavnou úlohou bolo budovanie česko-slovenskej vzájomnosti. Na jej podporu organizovala Jednota od roku

1908 pravidelné česko-slovenské stretnutia v Luhačoviciach, na ktorých sa hovorilo o perspektívach kultúrnej a hospodárskej spolupráce medzi Slovákami a Čechmi.

Ak bolo vyššie uvedené, že na prelome storočí existovali v českých krajinách pre politickú činnosť výhodnejšie spoločenské podmienky ako na Slovensku, po začiatku prvej svetovej vojny to už neplatilo. Perzekúcia, zatykače, politické procesy, väzenie – také boli metódy maďarských a rakúskych represívnych zložiek, ktoré jednotlivé vlády používali proti opozičným názorom. Nie je preto prekvapením, že mnoho významných domácich politických činiteľov emigrovalo, čím sa centrum politického života presunulo za hranice Slovenska a Čiech.

SNS v dôsledku vyššie uvedených skutočností po niekoľkých rokoch svojej aktivity vyhlasuje v roku 1914 opäť politickú pasivitu. Týmto krokom necháva vyniknúť viedenskú skupinu slovenských politikov združenú okolo Kornela Stodolu, ktorej najvýznamnejšími menami sa postupne stali Milan Hodža a Ivan Dérer. Postupom času si budujú kontakty s reprezentantmi Slovákov žijúcich v zahraničí, s domácim disentom, a čo je podstatné z hľadiska slovensko-českých vzťahov, prostredníctvom Maffie nadväzujú kontakt s Masarykom.

Po odsúdení Kramára za vlastizradu a útlme domácej politickej reprezentácie (v dôsledku policajnej perzekúcie), sa aj centrum českej politiky presúva do zahraničia. Čoraz väčší vplyv nadobúda Masaryk so svojimi kolegami, od roku 1914 pôsobiaci v západnej Európe. Pre analýzu slovensko-českých vzťahov, konkrétne pre počiatky významnejšieho vzájomného zblížovania uvedených etníc, boli dôležité aktivity ich krajanských organizácií v Rusku a predovšetkým v USA.

So vzájomnými rokovaniami sa medzi nimi čoraz viac presadzoval názor o spoločnom postupe slovenského a českého národa po vojne, pod vplyvom negatívneho vývoja na východnom fronte sa k nemu postupne pridávali aj zástancovia kooperácie s Ruskom. Do rokovaní so Slovenskou ligou (strešná organizácia jednotlivých slovenských spolkov v USA) tlačil České národné združenie (strešná organizácia jednotlivých českých spolkov v USA) predovšetkým Masaryk, ktorý potreboval podporu Slovákov, aby mohol u dohodových mocností vystupovať aj v ich mene.

Vrcholom kooperácie medzi reprezentantmi Slovákov a Čechov bolo podpísanie Clevelandskej dohody v októbri 1915. Americkí Slováci a Česi v nej požadovali: „Samostatnosť českých zemí a Slovenska....Spojenie Českého a Slovenského národa vo federatívnom zväzku s úplnou národnou autonómiou Slovenska, s vlastným snemom,

s vlastnou štátnou správou, úplnou kultúrnou slobodou, teda i s úplným užívaním jazyka slovenského, vlastnou správou finančnou a politickou, so štátnym jazykom slovenským.“²

Hoci neskôr bola Clevelandská dohoda rôzne interpretovaná, a spolu s neskoršou Pittsburskou dohodou sa stala vo vzťahoch Slovákov a Čechov problémovým aspektom, je potrebné vidieť predovšetkým jej pozitíva v tejto oblasti. Bol to prvý dokument, v ktorom sa americkí Slováci a Česi prihlásili k spoločnému postupu v štátoprávnych otázkach: „Význam Clevelandskej dohody je predovšetkým v tom, že vytvorila základňu pre úzku slovensko-českú spoluprácu a tiež pre to, aby sa slovenský odboj v USA orientoval smerom česko-slovenským.“³ Nemenej dôležitý aspekt je tiež to, že sa na jej báze podarilo k idei slovensko-českej kooperácie pritiahnúť aj väčšinu niekdajších oponentov tohto postupu.

Spojenie slovenského a českého národa do jedného štátneho celku: konsenzus slovenských a českých politických elít

Samotný plán vzniku nového česko-slovenského štátu a jeho charakter bol prvýkrát podrobnejšie rozpracovaný v Masarykovom texte „Nezávislé Čechy“, adresovanom ako tajné memorandum britskému ministrovi zahraničných vecí Greyovi. Po tom, čo britská exekutíva prejavila voči Masarykovej akcii značne rezervovaný postoj, obrátil sa tento na inú dohodovú mocnosť – Francúzsko. Je všeobecne známe, že medzi politické elity tejto západoeurópskej krajiny ho voviedol Štefánik, ktorý sprostredkoval okrem iného prijatie Masaryka ministrom zahraničných vecí Briandom. Francúzsko prejavilo pre plán založenia česko-slovenského štátu na troskách habsburskej monarchie väčšiu mieru pochopenia ako Británia, najmä po tom, čo Československá národná rada vyvinula snahu pomôcť mu aj priamo. Začali sa rokovania o presune českých a slovenských vojenských zajatcov z Ruska. Tí mali tvoriť základ jednotnej česko-slovenskej armády a bojovať na západnom fronte po boku Francúzov.

Medzitým nastali komplikácie aj na domácej českej politickej scéne. Nový monarcha, vidiac katastrofálnu hospodársku situáciu svojej krajiny a diplomatické snahy jednotlivých odbojových skupín zameranú na likvidáciu monarchie, sa snažil uzavrieť separátne mier s členmi Dohody. Aby preukázal dobrú vôľu, prepustil väznenú domácu politickú elitu (na čele s Kramárom), ktorá následne vytvorila Český zväz ako vrcholný orgán domácej politiky. Ten

² Ratkoš, P., Butvin, J., Kropilák, M., Vartíková, M.: *Z prameňov našich dejín*, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1974, s. 239

³ Kováč, D.: Česko-slovenské vzťahy v prvom zahraničnom odboji, in: kol. autorov: *Idea Československa a Střední Evropa*, Brno: Doplněk, 1994, s.37

súhlasil s cisárovým návrhom federalizácie krajiny a vystúpil proti aktivitám, ktoré v zahraničí organizoval Masaryk so svojimi spolupracovníkmi. Medzi domácou politickou reprezentáciou nastal rozkol – viacerí jednotlivci sa pripojili ku Kramárovej koncepcii existencie českého a slovenského národa v rámci federalizovanej multietnickej ríše. Za povšimnutie pritom stojí fakt, že hoci Český zväz počítal s kooperáciou Čechov a Slovákov, nevyvinul v tomto smere žiadne konkrétne aktivity, dokonca v rámci neho nepôsobil žiaden Slováčok.

Postupom času všetky relevantné politické skupiny prešli k Masarykovej idei a tak sa na českej politickej scéne doma ani v zahraničí nenachádzal akýkoľvek relevantný prúd, ktorý by stál voči Masarykovej akcii v opozícii. Pre vznik nového štátu bolo dôležité, aby ho podporili aj významní slovenskí politici. Spomenutá bola viedenská skupina, ktorá síce pôvodne presadzovala federalizmus, no po začatí prvej svetovej vojny sa rýchlo zorientovala a podporila rezistenciu vedenú Masarykom. Problém nebol ani s generáciou politikov kedysi združenou okolo časopisov Hlas a Prúdy, keďže už v tom čase presadzovala myšlienku slovensko-českej vzájomnosti.

K týmto skupinám sa oficiálne pridala aj sociálna demokracia, keď na prvomájovej demonštrácii v Liptovskom Sv. Mikuláši deklarovala svoju ochotu kooperovať s českým národom: „Ako prirodzený následok uznanej slobody žiadame bezpodmienečné uznanie práva na samourčenie všetkých národov nielen za hranicami našej monarchie, ale i národov Rakúsko-Uhorska, teda i uhorskej vetvy československého kmeňa.“⁴

Problém mohol nastať v prípade vplyvného konzervatívneho krídla domácej slovenskej politiky. Jej predstavitelia, obávajúci sa o prílišnú dominanciu českého etnika v prípadnom spoločnom štáte, najprv váhali prijať tézu zapojenia Slovenska do jednotného štátu s českými krajinami. Postupom času sa však táto idea aj pre nich stala jedinou možnou alternatívou ďalšej existencie slovenského národa. Oficiálnej podpory sa Masarykovej skupine dostalo na porade predsedníctva SNS 24. mája 1918, kde najprv Andrej Hlinka vyslovil historický výrok: „Neobchádzajme otázku, povedzme otvorene, že sme za orientáciu česko-slovenskú. Tisícročné manželstvo s Maďarmi sa nevydarilo. Musíme sa rozísť.“⁵, pričom na záver bolo prijaté uznesenie, v ktorom sa hovorilo: „I SNS stojí na stanovisku bezpodmienečného samourčovacieho práva slovenského národa a na tomto základe vindikuje

⁴ Ratkoš, P., Butvin, J., Kropilák, M., Vartíková, M.: *Z prameňov našich dejín*, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1974, s. 244

⁵ Kováč, D.: *Dejiny Slovenska*, Praha: Lidové noviny, 2001, s. 174

pre slovenský národ účasť na utvorení samostatného štátu, pozostávajúceho zo Slovenska, Čiech, Moravy a Sliezska.“⁶

Rakúska monarchia prežívala existenčnú krízu a vláda robila všetko možné, aby zachránila jej integritu. Aby dokázala, že reálne počíta s federalizáciou krajiny, povolila reprezentantom Národného výboru cestu do Ženevy, kde sa mali stretnúť so zahraničnou rezistenciou vedenou Benešom. V posledných dvoch októbrových dňoch roku 1918 tak došlo k stretnutiu zahraničných a domácich politikov.

Z pohľadu slovensko-českých vzťahov sa podstatnou stala požiadavka, aby obe súčasti nového štátu zo začiatku fungovali v dimenziách rakúskeho zákonodarstva. Ukázala sa tak neznalosť účastníkov ženevských rokovaní o konkrétnych reáliách Slovenska, konkrétne o jeho správe a lojalite maďarských úradníkov voči uhorskej vláde. Napriek tomu, že pre celý štát bol odsúhlasený rakúsky správny systém, na Slovensku sa v prvých dňoch jeho existencie uplatňovalo uhorské právo, pričom maďarská byrokracia odmietla poslušnosť novej vláde.

Pri hodnotení ženevských rokovaní nemožno zabudnúť na jeden podstatný fakt. Hoci z pohľadu vznikajúceho štátu išlo o rokovania, ktoré mali zásadným spôsobom vplyvať na jeho výsledný charakter, neboli na nich prítomní reprezentanti domácej slovenskej politiky. Štefan Osuský a Igor Markovič boli členmi masarykovskej zahraničnej rezistencie, do rokovaní preto nemohli priniesť pohľad domácich slovenských politikov. Je pravdepodobné, že za ich absenciou stojí perzekúcia zo strany uhorských úradov, ich neúčasť sa však javí pre ďalší vývoj vzťahov na úrovni politických elít oboch národov ako symptomatická – v neskoršom období boli prakticky všetky dôležité rozhodnutia prijímané v pražskom centre, pričom domáca slovenská politika nemala veľa možností na ich ovplyvnenie. Taktiež nemožno obísť fakt, že hoci na stretnutí bola dohodnutá podoba vlády, ktorá počítala so štyrmi slovenskými zástupcami, reálne v nej zasadli iba dvaja. V Kramárovej „vláde národnej jednoty“ sa nimi stali M. R. Štefánik (minister vojny) a V. Šrobár (minister verejného zdravotníctva a telesnej výchovy).

Kým jednotlivé prúdy rezistencie rokovali v Ženeve, došlo 28. októbra 1918 v Prahe k vyhláseniu nezávislej Československej republiky. Za Slovákov sa tejto udalosti zúčastnil Vavro Šrobár, s odstupom času je vidieť, že sa tak stalo náhodou. Šrobár pricestoval v ten deň ráno do Prahy, aby získal predstavu o politickom vývoji v Čechách, ihneď sa však zapojil do prevratu a stal sa jedným z tých, ktorých literatúra uvádza ako „mužov 28. októbra“ (okrem neho ešte Antonín Švehla, Alois Rašín, František Soukup a Jiří Stříbrný). Tento krok bol

⁶ Ratkoš, P., Butvin, J., Kropilák, M., Vartíková, M.: *Z prameňov našich dejín*, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1974, s. 245

neskôr odporcami čechoslovakizmu vnímaný ako nelegitímny. Keďže sa však v tom čase všetky relevantné slovenské politické skupiny prihlásili k existencii Slovenska v rámci československého štátu, kroky Vavra Šrobára je možné iba ťažko nazvať nelegitímnymi.

V Uhorsku sa vládnuce politické elity ešte krátko pred koncom vojny odmietali zmieriť s rozpadom monarchie, pokračovala perzekúcia všetkých osôb s antimonarchistickým postojom. V takejto atmosfére sa 30. októbra v Turčianskom sv. Martine zišlo 200 reprezentantov slovenskej politiky, aby verejne vyjadrili svoje stanovisko. Oficiálne založili Slovenskú národnú radu (mala 20 členov a jej predsedom sa stal národniar Matúš Dula) a prijali Deklaráciu slovenského národa, historicky známu pod názvom Martinská deklarácia. „Boli predložené jej dva návrhy. V prvom z nich, ktorý mal opäť dva varianty... sa v druhom variante otvorene uvádzalo ‚Slovenská národná rada na základe Wilsonových a Andrássových uznaných zásad a podmienok v mene slovenského národa vyhlasuje, že sa pripojuje k bratskému národu českému a spolu s ním tvoruje neodvislý, samostatný československý štát.‘ Tento variant nebol prijatý z obavy pred stále ešte trvajúcou maďarskou perzekúciou, ktorá sa prejavovala i kordónom maďarských žandárov pod oknami jednajúcich. Bol preto prijatý návrh druhý, v ktorom sa uvádzalo: ‚Národná rada vyhlasuje, že v mene československého národa, bývajúceho v hraniciach Uhorska, je jedine ona oprávnená hovoriť a konať...Národná rada... osvedčuje : 1. Slovenský národ je čiastka rečove i kultúrno-historicky jednotného česko-slovenského národa... 2. Pre tento česko-slovenský národ žiadame i my neobmedzené sebaurčovacie právo na základe úplnej neodvislosti...‘⁷ Keďže v konečnom znení deklarácie sa priamo nehovorilo o spojení Slovákov a Čechov v jednotnom štáte, bol tento fakt v ďalších rokoch jeho existencie využívaný slovenskými autonomistami ako dôkaz, že slovenské etnikum vlastne nikdy nežiadalo jeho vznik.

Deklarácia slovenského národa vniesla do slovensko-českých vzťahov po Pittsburskej dohode druhý argument, ktorý bol ku koncu existencie prvej Československej republiky využívaný za účelom jej likvidácie. Slovenské politické elity, účastniace sa procesu jej prijímania, nemali žiadne znalosti o situácii v Prahe spred dvoch dní. Až neskôr bol jej text zmenený a pôvodná požiadavka samostatnej účasti na mierovej konferencii nahradená pasážou „...o tom, že Rakúsko-Uhorsko prijalo požiadavky americkej vlády, a na základe tejto skutočnosti si preto slovenský národ vyhradzuje právo na sebaurčenie. Táto skutočnosť bola neskôr úmyselne mylne vykladaná v tom zmysle, že Martinská deklarácia bola sfaľšovaná.

⁷ Olivová, V.: *Dějiny první republiky*, Praha: Karolinum, 2000, s. 69 – 70

Rovnako úplne vymyslené sú úvahy o akejsi tajnej klauzule v deklarácii, podľa ktorej po desiatich rokoch mal byť česko-slovenský pomer znovu upravený.“⁸

Idea česko-slovenskej vzájomnosti, ktorá sa dostala do popredia prvýkrát od Štúrovej jazykovej rozluky, sa tentoraz presadila v kontexte ambivalentného a diskutabilného pojmu „čechoslovakizmus“. V dobe eufórie z rozpadu rakúsko-uhorskej monarchie ho príslušníci politických elít na Slovensku a v Čechách, ich krajanovia, zahraničná rezistencia, dokonca samotné obyvateľstvo používali živelne. Pri vyslovení tohto termínu mu každý dával obsah podľa vlastných predstáv, neexistovala jednotná definícia. Obrazne povedané: kým v období prvej svetovej vojny dochádzalo medzi príslušníkmi politických elít oboch národov na báze jeho vyslovenia k porozumeniu, už krátko po vzniku prvej ČSR sa stal fenoménom, ktorého chápanie tých istých predstaviteľov politických elít rozdeľovalo.

Situácia po vzniku prvej Československej republiky: prvé interetnické spory

Spojenie českých krajín a Slovenska do jedného štátu znamenalo okrem iného aj spojenie dvoch ekonomík s výrazne diferentným charakterom. Dalo sa predpokladať, že slabšia ekonomika pri tomto kroku aspoň sčasti doplatí na silnejšiu, čo sa v prípade ČSR potvrdilo. Okrem hospodárskej oblasti to malo negatívny dopad aj na slovensko-české vzťahy. „Organické spojenie českých krajín a Slovenska si vyžadovalo štátom regulovanú hospodársku politiku. Liberalizmus spôsobil, že sa objem priemyselnej výroby na Slovensku znížil oproti uhorskému obdobiu, podniky krachovali, vznikalo sociálne napätie, ktoré neraz nadobúdalo aj národnostné zafarbenie.“⁹

Je všeobecne známe, že v monarchii bola väčšina priemyselnej produkcie sústredená v Predlitavsku, zatiaľ čo v ekonomike Zalitavska dominovalo poľnohospodárstvo. České krajiny boli hospodársky najvyspelejšou časťou Rakúsko-Uhorska, sústredilo sa tu až 60% všetkého priemyslu, kým na Slovensku to bolo iba 19% (aj to iba zo sumy celého uhorského priemyslu).¹⁰ Prevažne priemyselné Čechy mali na vtedajšiu dobu relatívne kvalitnú infraštruktúru, prostredníctvom ktorej dochádzalo v hospodárskej sfére ku kontaktom nielen s centrom, ale tiež s perifériou krajiny. To bol fundament vytvorenia väčšieho trhu.

⁸ Rychlík, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1918*, Bratislava: Academic Electronic Press, 1997, s. 57

⁹ Kováč, D.: *Slováci – Češi – Dejiny*, Bratislava: Academic Electronic Press, 1997, s. 68 – 69

¹⁰ Fabricius M.: *Postavenie Slovenska v hospodárstve predmníchovského Československa*, in: Pekník, M. a kol.: *Pohľady na slovenskú politiku*, Bratislava: VEDA, 2000, s. 176

V Uhorsku bola infraštruktúra (rozumej predovšetkým železničné spojenie) budovaná odlišným spôsobom: jednotlivé trate sa spájali v Budapešti, metropola preto síce mala živé s ostatnými časťami krajinami aktívne hospodárske kontakty, tieto medzi sebou však nie. Na Slovensku bola analogická situácia, čo bránilo vzniku akejkoľvek väčšej trhovej jednotky.¹¹

Po vzniku prvej ČSR však nebolo problémom iba spojenie dvoch priestorov s diferentnou ekonomickou štruktúrou. Dôležitý kontext tvorila povojnová hospodárska kríza. Vojna rozvrátila ekonomiky jednotlivých európskych krajín, roztočila inflačnú špirálu, čím pripravila o financie veľké množstvo obyvateľstva. Znížená kúpyschopnosť obyvateľstva znamenala znížený dopyt po tovaroch a tým stratu odbytísk jednotlivých podnikov. V Československu bola situácia ešte zhoršená rozpadom monarchie, keďže producenti sa nemohli presadiť ani na svojich tradičných trhoch. Okrem toho už pred vojnou bol medzi slovenským a českým priemyslom rozdiel v kvalite. Za daných okolností je zrejmé, že v povojnovom období slovenský priemysel vo všeobecnosti nemohol konkurovať českému a tak sa Slovensko stalo akýmsi náhradným odbytiskom českých výrobcov.

V situácii hospodárskej krízy si centrálna vláda nemohla dovoliť podporovať priemysel v oboch častiach krajiny a tak došlo k likvidácii veľkého množstva slovenských priemyselných podnikov. Slovensko bolo síce zamerané primárne na poľnohospodársku sféru, ochranársky charakter niekdajšej uhorskej ekonomiky však prinášal v porovnaní s českou časťou štátu iba ďalšiu komparatívnu nevýhodu. Za tejto situácie prichádzalo množstvo slovenských obyvateľov o prácu, pričom nové pracovné miesta neboli vytvárané. Ako v mnohých iných krajinách, aj v Čechách sa sociálna situácia oproti obdobiu pred vojny zhoršila, stále však bola lepšia ako na Slovensku. Tento fakt jej dával národnostný kontext, ktorý bol ešte umocnený autonomistickými politickými silami snažiacimi sa využiť nespokojnosť veľkej časti obyvateľstva vo vlastný mocenský prospech.

Nebola to iba ekonomická situácia, ktorá diferencovala českú a slovenskú časť krajiny. Diferentná bola tiež miera národného povedomia. Kým v Čechách bolo budovanie národného povedomia obyvateľstva súčasťou primárnej, prípadne sekundárnej socializácie, Slováci vyrastali v atmosfére silnej maďarizácie.

Vyššie bolo uvedené, že české obyvateľstvo disponovalo okrem administratívnej aj kultúrnou autonómiou. Jej fundament, český jazyk, bol štandardnou súčasťou edukačného procesu od základných až po vysoké školy. Po česky hovoriaci učiteľ, žurnalista či duchovný boli bežnou súčasťou života českej spoločnosti. V dôsledku prostredia, v ktorom žili,

¹¹ tamtiež, s. 179

v dôsledku maďarského vyučovacieho jazyka (s výnimkou niekoľkých historických etáp, kedy bolo povolené vyučovanie v slovenčine na niektorých základných a stredných školách) a tiež v dôsledku snáh o uplatnenie sa v profesionálnom živote boli Slováci vo vysokej miere pomadžarčovaní. Bol to primárne všadeprítomný maďarský jazyk, ktorý pôsobil v prospech maďarskej národnostnej identity, a tak možno ešte aj po skončení vojny pozorovať stav, kedy bola značná časť slovenskej inteligencie pomadžarčená. Azda najmarkantnejšie sa to prejavovalo v radoch katolíckeho kléru.

Kým Slováci sa k svojmu národu hlásili spontánne, primárne prostredníctvom ľudových zvykov a folklóru, u českého etnika bolo národné povedomie budované cielene prostredníctvom mnohých inštitúcií (školy, spolky, noviny a časopisy). Na Slovensku boli podobné „kultúrne výsady“ zamerané primárne na presadenie idey jediného maďarského národa v rámci Uhorska a tak jednotlivé inštitúcie často slúžili maďarizačným účelom. Z uvedeného vyplýva, že do nového štátu vstupovali dva národy s diferentným stupňom národného povedomia: kým Česi si svoju osobitosť uvedomovali, Slováci na podobný stav ešte len čakali.

So stupňom národného povedomia bezprostredne súvisí aj ďalší faktor, ktorý odlišoval spomenuté etniká – motivácia. Konkrétne motivácia oboch národov k vstupu do spoločného štátu. Na českej strane bolo Československo chápané ako národný štát a ako také malo byť poslednou etapou národnoemancipačného úsilia českého etnika. Ak hovoríme o motivácii, české etnikum teda vstúpilo do nového štátu s vedomím konečne nadobudnutej vlastnej štátnosti.¹² V podobných dimenziách sa nieslo vnímanie Slovákov - tí boli majoritou českej spoločnosti chápaní ako akási „odroda“ Čechov a slovenský jazyk bolo následne vnímaný iba ako variácia češtiny. Na druhej strane Slováci usudzovali, že do vznikajúceho štátu vstupujú ako partneri Čechov. V ich ponímaní mala byť prvá ČSR štátom dvoch národov. Dobré to vysvetľuje rozdeľovník v názve štátu: kým Česi nový štát chápali ako Československo, Slováci ho v písomnej forme označovali ako Česko-Slovensko.

Slovenské politické elity sa pri pohľade dovnútra povojnovej slovenskej spoločnosti oprávnene obávali o ďalší vývoj svojho národa (slovenská inteligencia bola málopočetná, tzv. stredná trieda absentovala takmer úplne). Okrem toho hrozilo nebezpečenstvo aj zvonku. Maďarská vláda sa totiž nehodlala vzdať niekdajšieho Horného Uhorska, naopak podnikla všetky vojenské a diplomatické kroky k tomu, aby „svoje“ územie získala späť (spôsob, akým to chcela docieľiť bude uvedený nižšie).

¹² Rychlík, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1918*, Bratislava: Academic Electronic Press, 1997, s. 61

Aj národne orientované slovenské politické elity videli za danej situácie reálnu iba alternatívu budúcnosti slovenského národa v integrácii s Čechmi v jednom štáte. V ich ponímaní však vonkoncom nešlo o príklon k idei čechoslovakizmu v zmysle národnej jednoty oboch etník. Česko-Slovensko pre nich predstavovalo priestor, kde bude za pomoci českého etnika pokračovať národnoemancipačný proces Slovákov. Jeho vyvrcholením mala byť autonómia v zmysle kultúrnom, ale tiež administratívno-politickom.

Dichotómia v oblasti motivácií k vstupu do spoločného štátu pochopiteľne viedla u oboch etník k diferenciám v nazeraní na jeho charakter a tiež k diferenciám vo vzájomnom chápaní vôbec. To je ďalší z dôvodov, prečo sa vo vzťahoch medzi Slovákami a Čechmi objavujú problematické aspekty prakticky hneď po vzniku prvej ČSR.

Po návrate časti politických elít zo Švajčiarska došlo k vzniku Národného zhromaždenia ako najvyššieho zákonodarného orgánu – tomu predal kompetencie Národný výbor. Už na svojom prvom zasadnutí zvolilo Masaryka za prezidenta, menovalo novú vládu a ustanovilo nový štát za republiku. Z ústavných kompetencií síce bolo zreteľné, že postavenie prezidenta má byť slabé, „vzhľadom na zásadné postavenie T. G. Masaryka na politickej scéne Československa bolo otázkou času, kedy budú právomoci prezidenta posilnené.“¹³

Na pôde Národného zhromaždenia pôsobilo sedem poslaneckých klubov. Česká politika bola diferencovaná na straníckej báze (sociálni demokrati, národní socialisti, národní demokrati, agrárici, štátoprávna demokracia, ľudovci), slovenská politika bola organizovaná v rámci Klubu slovenských poslancov (najskôr v počte 41 a neskôr v počte 53 poslancov). „Česko-slovenské vzťahy sa z podoby vzájomnej solidarity, morálnych kvalít a istého romantizmu dostali do podoby vzťahov štátnych.“¹⁴

Kým výsledná podoba českej časti Národného zhromaždenia rešpektovala výsledky volieb do ríšskeho snemu z roku 1911, jednotliví poslanci Slovenského klubu boli kooptovaní bez vopred určeného mechanizmu. Hlavné slovo v tejto otázke mal V. Šrobár. Ten nielenže nedbal na požiadavky SNR, ale za slovenských poslancov dosadil viacerých českých slovakofilov. Najzaujímavejšou osobnosťou spomedzi všetkých poslancov združených v Slovenskom klube však bol bezpochyby Eduard Beneš, ktorý sa doň dostal, pretože v tom

¹³ Horváth, P.: *Prezident v moderných dejinách Slovenska (1918 – 1989)*, in: Slovenská politologická revue, Trnava: Katedra politológie FF UCM v Trnave, 2005, s. 10

¹⁴ Mlynárik, J.: *História česko-slovenských vzťahov*, in: Kipke, R., Vodička, K. (eds.): *Rozlúčeni s Československem*, Praha: Český spisovatel, 1993, s. 28

čase nebol členom žiadnej politickej strany. Tu niekde je možné vidieť počiatky diferenciacie slovenskej politiky na dve základné skupiny.

Prvá, vedená Šrobárom, zastávala pročeskoslovenské stanovisko, stála na princípe centralizmu a prijímala čechoslovakizmus nielen ako ideu jednotného československého štátu, ale tiež ako ideu jedného národa. Druhá, z ktorej neskôr vzniklo tzv. autonomistické krídlo, sa vyznačovala požiadavkami vzniku samosprávnych slovenských orgánov a hoci akceptovala spoločný štát, vystupovala proti myšlienke jedného národa. Vzniká štiepenie „centrum – periféria“, kde centrum predstavujú českí a slovenskí centralisti, kým záujmy periférie háji Slovenská ľudová strana.

Proces prevzatia moci novou vládou na českej strane nenarážal na vážnejšie problémy. Po vzore centrálného orgánu vznikali po celej krajine národné výbory, ktoré, prakticky bez akéhokoľvek odporu, dosadzovali do jednotlivých inštitúcií svojich vlastných nominantov. Českí (tiež nemeckí) úradníci, predtým pracujúci pre monarchiu, akceptovali novú situáciu a podriadili sa autorite Národného výboru.

Na Slovensku bola realita diametrálne odlišná. Hoci SNR vznikla ako ústredný slovenský mocenský orgán, byrokratický aparát, obsadený z veľkej časti maďarskými úradníkmi, odmietol rešpektovať jej príkazy, dokonca kooperoval s Károlyiho budapeštianskou vládou. Sčasti spontánne, sčasti z jej poverenia boli na území Slovenska zakladané maďarské národné rady, ktoré sa deklarovali za legitímnych reprezentantov maďarskej moci. Na celom území Slovenska sa zároveň snažili preberať moc jednotlivé slovenské národné rady, čím dochádzalo k národnostnému napätiu.

Situáciu ešte viac skomplikoval vznik maďarských a slovenských národných gárd. Prvé sa snažili brániť majetky a životy bohatších jednotlivcov (primárne maďarského pôvodu) pred rabovaním schudobneného obyvateľstva (primárne slovenského pôvodu), druhé sa snažili silou podporiť autoritu SNR, keďže „V čase svojho vzniku SNR nedisponovala žiadnym vojskom, ozbrojenou mocou a potrebnými materiálnymi prostriedkami a financiami. Nemala v zálohe ani nový administratívno-správny aparát, ktorým by nahradila starý – uhorský. Jedinou devízou SNR, ktorou ako politická reprezentantka slovenského národa skutočne disponovala, bola morálna autorita... Pre viacero objektívnych i subjektívnych príčin a predpokladov, najmä v mocenskopolitickej oblasti, nebola vstave svojho silnejšieho, skúsenejšieho i prezieravejšieho partnera v Čechách – Národný výbor – nasledovať.“¹⁵ Do už

¹⁵ Hronský, M.: *Vznik a krátka činnosť druhej Slovenskej národnej rady (1918-1919)*, in: Pekník, M. a kol.: *Pohľady na slovenskú politiku*, Bratislava: VEDA, 2000, s. 361

aj tak zložitej situácie zasiahli maďarské vojská. V dôsledku belehradského prímeria (územie Slovenska podľa neho malo ostať pod uhorskou správou), podpísaného reprezentantmi maďarskej a francúzskej vlády, obsadili väčšinu územia. SNR nebola schopná im čeliť.

Medzitým odišiel do Budapešti Milan Hodža (diplomatický zástupca československej vlády poverený riešením problému). Podarilo sa mu s Károlyim dohodnúť demarkačnú líniu, za ktorú sa mali stiahnuť maďarské vojská, a tiež stretnutie so zástupcami SNR. Tá, keďže nemala inú možnosť obrany územia Slovenska, privítala možnosť rokovať s maďarskou vládou a vyslala do Budapešti deputáciu na čele s M. Dulom. Károlyi, vediac, že Praha už v prvých týždňoch existencie Československa prebrala kompetencie SNR, ponúkol jej možnosť autonómie (a výsadného mocenského postavenia SNR na Slovensku) v rámci federalizovaného Uhorska. Dula to odmietol, no už fakt, že sa zúčastnil na rokovaníach s maďarskou vládou, bol v Prahe vnímaný ako prejav slovenského separatizmu, čo prispelo k vzniku nedôvery medzi slovenskými a českými politickými elitami.

Pravdepodobne aj pod vplyvom uvedených udalostí bol 10. decembra 1918 Revolučným národným zhromaždením prijatý Zákon o mimoriadnych opatreniach na Slovensku, ktorý sa stal fundamentom pre vznik žilinského Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska. Jeho vedením bol poverený Šrobár, pričom tento post mu priniesol možnosť disponovať rozsiahlymi právomocami (okrem iného mali jeho dekréty na Slovensku platnosť zákona). Od tohoto obdobia pozorujeme postupnú centralizáciu správy Slovenska a snahu vlády čo možno najviac zúžiť kompetencie SNR. Jej činnosť sa napokon skončila v januári 1919 po tom, čo ju Šrobár na základe úradného rozhodnutia rozpustil. Ministerstvo sa neskôr presťahovalo do Bratislavy a postupne úplne zaniklo, pričom jeho kompetencie prebrali jednotliví rezortní ministri centrálnej vlády. To bol začiatok centralizmu, ktorého zástancami boli v prvých mesiacoch existencie prvej ČSR primárne české politické elity. Azda najmarkantnejšie sa diferenciacia v nazeraní na spoločný štát prejavila medzi českými a slovenskými politickými elitami v kontexte prijímania novej ústavy.

Pokračovanie sporov: ústava, jazyk, samospráva a vznik ľudáckeho autonomizmu

Tvorcovia návrhu ústavy (pripravovaný bol od roku 1919), snažiac sa pokračovať v duchu deklarovanej jednoty slovenského a českého etnika, zavádzali v jeho rámci do úradného styku „československý jazyk“. Toto ustanovenie pobúrilo časť Klubu slovenských poslancov. Požadovali zmenu danej pasáže, pričom ich názor si v tejto veci osvojil celý klub,

pročeskoslovensky orientovaných poslancov nevynímajúc. Sociálny demokrat Ivan Dérer, o ktorého pročeskoslovenskom zmysľaní vtedajšia ani súčasná literatúra nepochybuje, podal v mene slovenských poslancov pozmeňovací návrh, v ktorom žiadal nahradiť pojem „československý jazyk“ pojmom „český a slovenský jazyk.“ Bol odmietnutý bez toho, že by bolo dostatočne vysvetlené, prečo sa tak stalo. Neprešiel ani návrh Karola Medveckého požadujúci za slová „československý jazyk“, vložiť do zátvorky ustanovenie: „t.j. český a slovenský“.¹⁶ Slovenským poslancom bolo doporučené, aby sa zmierili s pôvodným návrhom, inak by v dôsledku svojho negatívneho postoja mohli zapríčiniť prijatie pôvodne zamýšľaného textu hovoriaceho v otázke úradného styku o používaní češtiny.¹⁷ Slovenský klub napokon súhlasil, argumentujúc snahou nerobiť problémy pri prijímaní tak nevyhnutného zákona akým je ústava. Okrem pojmu „československý národ“ sa tak do praxe dostal ďalší ambivalentný termín a to aj napriek tomu, že v praxi išlo v úradnom styku o používanie ako slovenčiny, tak aj češtiny.

Proces prijímania jazykových ustanovení do ústavy poukázal na ďalší problém. Absencia zákazu majorizácie (ako ju poznáme trebárs zo začiatku 90. rokov 20. storočia) umožňovala, aby bola slovenská časť zákonodarného zboru prehlasovaná v akejkoľvek otázke (aj v prípade, že by išlo o špecifický slovenský problém). Ani dočasná, ani nová ústava neumožňovala separátne hlasovanie slovenskej a českej časti Národného zhromaždenia, čím stavala do nevýhody práve slovenské politické elity. Vzhľadom na nízky počet slovenského obyvateľstva a na fakt, že slovenské politické strany sa vo väčšine prípadov vo voľbách v českých krajinách nedokázali presadiť ani v tej miere ako české strany na Slovensku, je zrejmé, že česká časť parlamentu disponovala pohodlnou väčšinou. A práve to bol pre časť slovenských politických elít ďalší argument v prospech autonómie.

Ako bolo spomenuté, národne orientovaní predstavitelia slovenskej politiky si uvedomovali potenciálne ohrozenie svojho etnika v prípade, že by bola idea jeho autonómneho postavenia realizovaná v praxi. Hoci ju na začiatku existencie nového štátu odmietli, nikdy na ňu úplne nerezignovali, uvádzajúc ako argument údajné ustanovenie Martinskej deklarácie, ktoré malo hovoriť o prehodnotení postavenia slovenského národa v rámci československého štátu po desiatich rokoch jeho existencie. Na druhej strane odmietali centralistický model štátneho zriadenia, ktorý začínali v tom čase do praxe

¹⁶ Rychlík, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1918*, Bratislava: Academic Electronic Press, 1997, s. 80 – 81

¹⁷ Krajčovičová, N.: *Pôsobenie čechoslovakizmu v politickej praxi v prvých rokoch po vzniku ČSR*, in: Pekník, M. a kol.: *Pohľady na slovenskú politiku*, Bratislava: VEDA, 2000, s. 574

presadzovať české politické elity (a niekoľko individualít československy orientovaných politických elít – napr. V. Šrobár).

Možnosťou ako v praxi presadiť existenciu slovenských samosprávnych orgánov, pričom by nedošlo k ohrozeniu unitarizmu prvej ČSR, bol tzv. župný zákon. Na rozdiel od prípadu ústavy vznikla v procese jeho prípravy široká odborná diskusia a tak bolo jeho finálne znenie možné charakterizovať ako kompromis slovenských a českých politických elít. Fundamentom uvedeného zákona bolo rozdelenie územia štátu na niekoľko teritoriálnych jednotiek, ktoré mali disponovať vlastným samosprávnymi orgánmi – tzv. župnými zastupiteľstvami. V rámci území Čiech, Slovenska a Podkarpatskej Rusi mali nad týmito územnosprávnymi jednotkami pôsobiť tzv. župné zväzy ako najvyššie orgány samosprávneho systému.

Práve na vytvorenie slovenského župného zväzu, ako najvyššieho slovenského samosprávneho orgánu, sa sústredila pozornosť slovenských politických elít. Napriek tomu, že zákonná norma stanovila jeho subordináciu pražskému centru (konkrétne ministrovi vnútra, ktorý mal okrem iných aj kompetenciu zrušiť jeho nariadenie a nahradiť ho vlastným), slovenské politické elity ju vnímali ako možnosť spravovať Slovensko podľa vlastných potrieb a predstáv. Ostalo však iba projekte, ktorý v praxi nebol nikdy realizovaný. Od roku 1921 síce župný zákon vstúpil do platnosti, na českej strane však nedošlo k vykroveniu jednotlivých župných zastupiteľstiev. Na Slovensku zasa nikdy nevznikol župný zväz. Jeho kompetencie uvedený zákon totiž vymedzoval veľmi stroho s dodatkom, že budú deklarované v nariadení vlády. Pražské centrum nebolo ochotné takéto nariadenie vydať a napriek tomu, že pracovné skupiny sa niekoľkokrát stretli, aby problematiku prerokovali, idea župného zväzu nikdy nedostala reálny obsah. Bez konkrétnych právomocí bol tento najvyšší samosprávny orgán zbytočný a preto vôbec nevznikol.¹⁸

Jazyková otázka, problematika štruktúry verejnej správy a tiež absencia zákazu majorizácie sú faktormi dokazujúcimi, že prvá Československá republika bola od začiatku svojej existencie budovaná na princípe unitarizmu. To samo osebe ešte nepredstavovalo pre slovensko-české vzťahy významnejší problém, keďže tak české ako aj národne orientované slovenské politické elity sa už pred skončením vojny prihlásili k idei vytvorenia jedného štátu. Sporné momenty do tejto oblasti priniesol centralizmus, na báze ktorého došlo k štiepeniu slovenskej politiky na nacionálnu a čechoslovakisticky orientovanú časť. Príslušnosť

¹⁸ k problematike župného zákona pozri Šuchová, X.: K ponímaniu samosprávy u slovenských centralistov M. Hodžu a I. Déreya, in: kol. autorov: *Idea Československa a Střední Evropa*, Brno: Doplněk, 1994, s. 64 – 67

Slovákov k štátotvornému československému národu ich stavala do paradoxného postavenia: vo viacerých oblastiach sa museli podriaďovať českej majorite, na druhej strane neboli považovaní za etnickú minoritu, a preto nemohli svoje požiadavky prezentovať na etnickej báze.

Napriek tomu, že nacionálne orientované slovenské elity kritizovali pražský centralizmus, je potrebné povedať, že v prvých rokoch existencie ČSR zohral pozitívnu úlohu. Vyššie bolo uvedené, že vzhľadom na vnútorné aj vonkajšie faktory existovalo reálne nebezpečenstvo začlenenia slovenského teritória späť pod maďarskú správu. Dokazujú to tie historické epizódy, v rámci ktorých boli snahy vytvoriť na Slovensku s podporou maďarskej vlády separátne oblasti: Slovenská ľudová republika, Slovenská republika rád, či začlenenie slovenských území pod priamu správu Budapešti.

V dôsledku toho fungoval na Slovensku značne dlhé obdobie vojensko-byrokratický režim, ktorý pochopiteľne spravoval územie z jedného centra (Praha, neskôr Žilina, a napokon Bratislava). Podpora slovenských národných požiadaviek zo strany jednotlivých maďarských vlád (samozrejme motivovaných vlastnými cieľmi) okrem toho spôsobila, že v Prahe začalo byť na Slovákov nazerané ako na separatistov, čo bol dôvod, aby sa v centralizácii správy krajiny pokračovalo aj po tom, čo maďarská hrozba pominula.

Takýto stav ešte viac podporoval centrifugálne tendencie slovenských nacionalistov (v tom období boli zastúpení takmer výhradne v rámci SĽS), medzi ktorými sa začalo čoraz reálnejšie uvažovať o možnostiach administratívno-politickej autonómie Slovákov. Do roku 1921 takáto požiadavka neprichádzala do úvahy, čo bolo dané spomenutým ohrozením integrity slovenského územia zvonka, ale tiež zvnútra. V povojnovom období v čase hospodárskej krízy silneli vo vnútri štátu revolučné nálady medzi robotníkmi, pričom vzorom im bolo revolučné víťazstvo ruských bolševikov. Československo v tejto historickej etape zažilo množstvo štrajkov, prológom k revolučnému vystúpeniu máš sa stal generálny štrajk. Ten síce vďaka spojeniu všetkých relevantných česko-slovenských politických síl a vďaka využitiu represívnych zložiek štátneho aparátu nebol úspešný, hrozba revolúcie však existovala aj naďalej.

Z dôvodu snáh o stabilizáciu situácie v krajine bola vymenovaná úradnícka vláda Jana Černého, na platforme ktorej došlo k opätovnej kooperácii všetkých relevantných politických strán. Vláda mala pochopiteľne interes aj o kooperáciu so SĽS disponujúcou značnou mierou vplyvu na slovenské obyvateľstvo. SĽS, vedomá si svojej ceny, kládla požiadavky, ktoré mali posilniť jej pozíciu na Slovensku voči tradičným politickým súperom – Šrobárovi, Dérerovi a agrárnikom. Rokovania boli úspešné, a hoci nie všetky požiadavky ľudákov boli

akceptované, jednako sa v ich kontexte podarilo ľudákovi získať pomerne veľa: vo funkcii ministra s plnou mocou pre správu Slovenska nahradil Ivana Dérera Martin Mičura, SĽS obsadila posty v agrárnom sektore a posilnila svoj vplyv v radoch katolíckeho kléru.

Splnením uvedených požiadaviek bol vytvorený fundament pre podporu Černého vlády zo strany ľudákov. Primárne prostredníctvom duchovenstva pôsobili na znižovanie miery revolučných nálad na Slovensku a aj ich zásluhou bolo v decembri 1920 komunistické hnutie potlačené. V tomto kontexte je potrebné si všimnúť, že reprezentanti SĽS sa oficiálne prihlásili k ochrane štátu, aktívne kooperovali so zvyškom politického spektra, čo do budúcnosti dávalo nádej na zainteresovaní tohoto subjektu do celoštátnej problematiky.

Po potlačení revolučných snáh a stabilizácii situácie vo vnútri štátu už nebol dôvod na ďalšiu existenciu úradníckej vlády. Bola nahradená Benešovým kabinetom. To implikovalo aj posilnenie pozícií Šrobára, Dérera, a agrárnikov, nová vláda tiež nehodlala ďalej akceptovať množstvo programových priorít SĽS. Argumentom na prerušenie kooperácie s pročeskoslovenskými silami bolo aj nerealizovanie župného zákona, dôsledkom čoho nadobúdalo čoraz väčší vplyv v strane opozičné autonomistické krídlo. Vznikli tri návrhy požadujúce pre slovenské etnikum politickú samosprávu (Jurigov, Tukov a Labajov)¹⁹, jeden z nich bol v podobe návrhu zákona predložený Národnému zhromaždeniu. Pre odpor českých a pročeskoslovensky orientovaných slovenských politických elít nebol tento návrh prerokovaný.

Vplyv vnútrostraníckej opozície sa prejavil aj v prijatí nového politického programu, v ktorom bola idea autonomizmu slovenského etnika doplnená o demagogické heslá v sociálnej sfére. Jeho príťažlivosť pre veľkú časť slovenského obyvateľstva sa ukázala v nadchádzajúcich župných (1923) a následných parlamentných voľbách (1925 – ľudáci sa ich zúčastnili už pod názvom Hlinkova slovenská ľudová strana, aby sa odlíšili od na Slovensku kandidujúcich českých ľudovcov). Na ich platforme sa HSĽS stala najsilnejšou slovenskou politickou stranou.

Od roku 1921 dochádzalo vplyvom Tukovho krídla k postupnej fašizácii ľudákov. Ten si postupne vytvoril kontakty ako s talianskym fašistickým, tak aj s nemeckým nacistickým hnutím a začal hľadať podobne sa deklarujúce domáce subjekty. Kooperoval s Rudolfom Gajdom (vtedajším náčelníkom československého generálneho štábu, z ktorého sa neskôr stal líder českej Národnej obce fašistickej) a tiež s Jungovými nemeckými nacionálnymi socialistami. S Gajdom pripravil plán na realizáciu puču, konzekvenciou ktorého mal byť

¹⁹ k jednotlivým návrhom pozri: Rychlík, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1918*, Bratislava: Academic Electronic Press, 1997, s. 104 – 107

vznik fašistickej vlády a autonómna pozícia Slovenska v rámci štátu. Puč nebol realizovaný, keďže po správach médií sa proti nemu spojili všetky relevantné politické sily opierajúce sa o záporné stanovisko veľkej časti verejnosti²⁰.

Vzrast podpory HSLS zaregistrovali aj iné stranícke subjekty a začalo sa obdobie snáh získať ľudákov pre ideu vstupu do vlády. Boli síce sťažené jej novým zradikalizovaným politickým programom, napriek tomu sa HSLS v parciálnych otázkach podieľala už na podpore druhej Černého vlády. V samotnej strane napokon zvíťazilo aktivistické krídlo (opozícia bola zdiskreditovaná účasťou na príprave puču) zamerané na kooperáciu s pročeskoslovenskými politickými subjektami a začiatkom roku 1927 vstúpila do tzv. „panskej“ koalície.

Stalo sa tak na báze reformy verejnej správy. Nefunkčná župná štruktúra bola nahradené krajinským zriadením, fundamentom ktorého bola diferenciácia štátu na štyri krajiny: českú, moravsko-sliezsku, slovenskú a podkarpatskoruskú. Každá krajina disponovala samosprávnym prvkom v podobe krajinského zastupiteľstva, ktorý bol doplnený krajinským výborom (na čele s krajinským prezidentom) ako orgánom štátnej správy. Napriek počiatočnému nadšeniu sa rýchlo ukázalo, že ani krajinský model nebude tým prvkom, ktorý zabezpečí komplexnú samosprávu slovenskej časti štátu. Jednak sa jednalo o ustanovenie, v rámci ktorého jednu tretinu zastupiteľstva menovalo mocenské centrum, na druhej strane mali v praxi rozhodujúci význam práve jednotlivé orgány štátnej správy, kým zastupiteľstvo malo viac-menej formálny charakter.²¹

Zaujímavý je ešte jeden postreh, ktorý odráža vtedajšiu realitu a poukazuje na dichotómiu chápania podstaty reformy verejnej správy zo strany nacionálne orientovaných slovenských a českých (resp. československy orientovaných slovenských) politických elít. Kým mocenské centrum považovalo krajinské zriadenie za finálnu realizáciu ľudákmi neustále pertraktovanej idey autonómie, slovenskí nacionalisti ho pokladali iba za začiatok celého procesu. Je teda pochopiteľné, že krajinské zriadenie nemohlo vyriešiť problematické body v slovensko-českých vzťahoch ani v prípade, že by fungovalo v najideálnejšej podobe (v predstavách ľudákov).

²⁰ Olivová, V.: *Dějiny první republiky*, Praha: Karolinum, 2000, s. 149 – 150

²¹ k problematike krajinského zriadenia pozri Šuchová, X.: K ponímaniu samosprávy u slovenských centralistov M. Hodžu a I. Dérera, in: kol. autorov: *Idea Československa a Střední Evropa*, Brno: Doplněk, 1994, s. 67 – 69

Radikalizácia slovenských autonomistov a rozklad spoločného štátu Slovákov a Čechov

Reforma verejnej správy sa v praxi neosvedčila, navyše HSLS ako vládna strana strácala voličov a za tejto situácie došlo opäť k tlaku fašizoidného krídla v jej vnútri. Konkrétny krok podnikol Tuka, ktorý začiatkom roku 1928 napísal článok, v ktorom žiadal prehodnotenie postavenia Slovenska v rámci ČSR. Odvolával sa pritom na údajnú tajnú klauzulu v Martinskej deklarácii, ktorá mala hovoriť o autonómnom postavení slovenského etnika po desiatich rokoch existencie spoločného štátu. Text pobúril československy orientované politické elity do tej miery, že o ňom diskutovali v parlamente. Tuka bol viacerými poslancami (najskôr iba slovne neskôr prostredníctvom žaloby) obvinený z vlastizrady. Konkrétne sa mal snažiť o dezintegráciu územia štátu odtrhnutím Slovenska. Mal tak urobiť prostredníctvom tzv. Rodobrany, polovojenských zložiek podriadených HSLS, ktoré v strane existovali už od roku 1923. Napokon bol uznaný vinným a podľa zákona na ochranu republiky bol odsúdený na pätnásť rokov väzenia.

Nebol to iba Vojtech Tuka, ktorý fašizoval HSLS a gradoval jednotlivé požiadavky, čím prakticky neustále zhoršoval vzťahy medzi ľuďmi a zvyškom relevantných politických strán. V strane pôsobilo niekoľko jeho prívržencov (Alexander Mach, Karol Sidor a iní), ktorý sa veľkou mierou pričínili o to, že v tomto období z nej bol vylúčený Ferdinand Juriga, čím sa HSLS posunula ešte viac doprava. Okrem toho boli iniciátormi rozhodnutia, aby strana na protest proti Tukovmu odsúdeniu odstúpila z vlády.

Niekoľko dní na to v predčasných voľbách stratila svoje niekdajšie pozície. Oslabená prijala v januári 1930 novú stratégiu politického boja, ktorej dominoval prakticizmus. Idey „drobnej práce“ medzi ľuďmi, budovania vlastných odborov či posilnenia vplyvu katolíckeho kléru, spolu s nacionálnou a protičeskou demagógiou, posilnili jej voličskú základňu, pričom je zaujímavé, že jej priniesli podporu skupín naprieč takmer celou štruktúrou spoločnosti – od robotníkov a roľníkov, cez katolícku mládež, až po mladú slovenskú inteligenciu. Nevzdávala sa ani autonomistického piliera svojej politiky a už v máji predložila do parlamentu ďalší návrh zákona, ktorý počítal s takouto pozíciou Slovákov v štáte. Aj tentoraz ho zvyšok politického spektra odmietol, pričom o ňom Národné zhromaždenie ani nerokovalo.

V roku 1931 začala na pôde Matice slovenskej skupina pod vedením českého profesora Vážného činnosť zameranú na kodifikáciu nových pravidiel slovenského jazyka. Tie slovenčinu výrazným spôsobom bohemizovali, proti čomu vystúpili predstavitelia HSLS a SNS. Pod ich patronátom bola zostavená iná skupina filológov, ktorá pravidlá odmietla, čo bolo pre uvedené subjekty argumentom, aby Maticu obsadili vlastnými ľuďmi. Na platforme

jazykového sporu došlo medzi HSĽS a SNS k prekonaniu dávneho konfesného sporu a k vzájomnej politickej kooperácii. Tá vyvrcholila prijatím tzv. zvolenského manifestu, v rámci ktorého sa oba politické subjekty prihlásili k spoločnému programu a vytvorili jednotný Autonomistický blok.

Radikalizmus a stupňujúce sa požiadavky slovenských nacionalistov voči centrálnej vláde sa prenášali aj na verejnosť. Dokazuje to situácia, ktorá nastala v Nitre pri oslavách 1100. výročia posvätenia prvého kostola na území niekdajšej Veľkej Moravy. Akcia bola organizovaná pražským centrom a okrem iného mala slúžiť na deklaráciu vzájomnej československej jednoty. Dav však odmietol dať priestor pražským politikom a žiadal, aby prehovoril Hlinka, ktorý na oslavy pôvodne ani nebol pozvaný. Po odchode jednotlivých predstaviteľov štátnej moci sa manifestácia zmenila na podporu verejnosti ľudovej strane.

Od začiatku tridsiatych rokov sa začalo v Československu radikalizovať nacionalistické aj komunistické hnutie, čo bolo jednou z podstatných konzekvencií veľkej hospodárskej krízy, ktorá sa nevyhla ani teritóriu strednej Európy. Prejavy extrémnej nespokojnosti obyvateľstva so sociálnou situáciou si vyžiadali väčší tlak na legislatívne opatrenia vo sfére posilnenia kompetencií represívnych zložiek štátneho aparátu. K už spomínanému Zákonu na ochranu republiky pribudli ďalšie normy (medzi inými aj Zákon o rozpustení politických strán) primárne zamerané proti komunistom a nemeckým negativisticky orientovaným stranám. V kontexte nitrianskych udalostí sa v pražskom centre začalo v časti pročeskoslovensky orientovaných politických elít uvažovať aj o likvidácii HSĽS, takýto krok však napokon nebol realizovaný.

Medzitým sila HSĽS rástla, čo dokazuje počet stúpcov, ktorý jej vo voľbách v roku 1935 odovzdali svoj hlas (síce kandidovala spoločne so SNS, poľskými a rusínskymi nacionalistami, tieto strany však disponovali iba marginálnou voličkou podporou). Namiesto úradného zákroku proti ľudákovi vznikla snaha získať ich do vládneho koaličného zoskupenia – najmä po tom, čo bol za predsedu vlády vymenovaný Milan Hodža. Okrem toho boli snahy o rozpustenie HSĽS otupené faktom, že podporila Eduarda Beneša na post prezidenta republiky. Tento krok je interesantný aj z hľadiska slovensko-českých vzťahov. Beneš bol persónou vyznačujúcou sa tendenciami k unifikácii českého a slovenského etnika, čo sám otvorene priznával. Napriek tomu ho HSĽS podporila, za čím možno pozorovať predovšetkým prácu jej umierneného krídla na čele s Tisom a tiež apelom Vatikánu.²²

²² Rychlík, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1918*, Bratislava: Academic Electronic Press, 1997, s. 133 – 134

Znamenalo to, že v strane sa radikáli nepresadili až do tej miery, aby s ňou nebolo možné kooperovať na celoštátnej úrovni.

Podpora Beneša a obsadenie premiárskeho postu Hodžom vytvárali pre Ľudákov, v zmysle šancí na presadenie idey autonómie, priaznivú situáciu. Na jej platforme prebiehali rokovania o vstupe do vlády, tieto však napokon neboli úspešné. Hodža totiž presadzoval, cez jednotlivé úpravy vo fungovaní verejnej správy, iba obmedzenú autonómiu, Ľudáci však požadovali plnú autonómiu so snemom ako najvyšším zákonodarným orgánom Slovákov.

Ani tu nemožno obísť fakt, že riešenie slovensko-českých vzťahov na báze štátoprávneho usporiadania týchto dvoch etník bolo až sekundárnou záležitosťou. Za najväčší problém vtedajšej doby bol všeobecne považovaný vzťah štátu voči nemeckej minorite. Problematiku Nemcov a Slovákov však nebolo možné riešiť na rovnakej platforme, keďže podmienky, ktoré vláda ponúkala nemeckému etniku, slovenským nacionalistom nemohli stačiť (napokon nestačili ani Nemcom). Na druhej strane splnenie požiadavky autonómie v podobe, v akej ju navrhovali Ľudáci, by pravdepodobne vyriešila vzťahy Slovákov a Čechov, avšak iba v krátkom časovom horizonte. Okrem toho by vláda nepochybne musela čeliť rovnakej požiadavke zo strany nemeckých negativistických strán, pričom jej splnenie by bolo s vysokou mierou pravdepodobnosti prológom k strate významnej časti územia v prospech Nemecka.

Po krachu koalíčných rokovaní získavalo v rámci HSLS čoraz väčšiu moc radikálne krídlo prezentované mladou generáciou Ľudákov (Mach, Sidor, Ďurčanský). Tí sa netajili sympatiami k Mussoliniho hnutiu, frankizmu, či nacizmu, pričom svoj antidemokratický program prezentovali úplne otvorene. Podľa ich názoru krízu vtedajšej doby nebolo možné vyriešiť na demokratickej báze, preto po vzore spomínaných hnutí presadzovali personalizáciu moci. To všetko v kontexte šovinistických ideí namierených voči Čechom a Židom. Proti tomuto prúdu vo vnútri strany stáli Hlinka (ktorý však ostával už iba akousi morálnou autoritou) a Jozef Tiso, ktorých historiografia hodnotí ako umiernených, dokonca pročeskoslovensky orientovaných politikov (v kontexte štátnom, nie národnom).

Práve pod vplyvom radikálnych skupín bol vypracovaný nový návrh na autonómiu. „Išiel omnoho ďalej, než druhý návrh z r. 1930 a v podstate znamenal pretvorenie Československa v konfederáciu.“²³ Ním vytvárali tlak na Hodžovu vládu, až napokon docielili jej zánik. Iniciatívu prebral prezident Beneš, ktorý vytvoril ponuku autonómie do značnej miery sa približujúcu predstavám Ľudákov, predsedníctvo strany ju však odmietlo.

²³ tamtiež, s. 138

Vyhrotená medzinárodná situácia vyústila do podpísania Mníchovskej dohody (30. septembra 1938), na báze ktorej malo dôjsť k dezintegrácii územia Československa a pričleneniu vybraných teritórií k Nemecku, Poľsku a Maďarsku. Mníchovská dohoda okrem toho posilnila pozíciu HSLS, čím sa táto stala dominantným subjektom na území Slovenska. Svoju dominanciu využila v Žiline, kde na stretnutí jednotlivých politických subjektov (sama si určila, s ktorými subjektami bude rokovať) dotlačila ich predstaviteľov k podpísaniu tzv. Žilinskej dohody. Jej obsahom bola požiadavka autonómie v podobe, v akej ju vypracovala samotná HSLS.

Pražská vláda čelila hrozbe ozbrojeného ataku zo strany Nemecka, mala teda záujem na čo najrýchlejšom vyriešení vzťahov so Slovenskom. Mylne sa domnievajú, že prijatie autonómie ich znormalizuje, deklarovala svoj súhlas so žilinskou dohodou a menovala Tisa za predsedu slovenskej vlády. O niekoľko dní neskôr Národné zhromaždenie prijalo zákon, ktorým vznikla autonómna Slovenská krajina s vlastnou vládou a snemom.

HSLS sa stala jedinou relevantnou slovenskou politickou silou a svoje postavenie využila k likvidácii potenciálnej konkurencie. Zakázala ľavicovo orientované politické strany, tiež SNS, a zvyšok politického spektra pod hrozbou likvidácie prinútila k fúzii s ňou. Postupne nominovala na všetky dôležité posty voči nej lojálnych ľudí, pričom šírenie moci opierala aj o ozbrojené jednotky – Hlinkove gardy. Do volieb koncom decembra 1938 vstúpila pod názvom Hlinkova slovenská ľudová strana – Strana slovenskej národnej jednoty, pričom voličom ponúkla spoločnú kandidátku, na ktorú okrem vlastných členov umiestnila predstaviteľov Nemeckej a Maďarskej národnej strany.

K normalizácii vzťahov s Čechmi nedošlo, naopak v mnohých sférach sa tieto ešte zhoršili. „Začali sa porušovať základné občianske a demokratické práva....HSLS presadila odsun na Slovensku pôsobiacich českých štátnych zamestnancov i učiteľov na všetkých typoch škôl do Čiech. Boli to práve tí českí štátni zamestnanci a učelia, ktorí prišli Slovensku pomôcť v čase, keď nemalo dostatok vlastných síl. Odsun, ktorý sa dial na národnostnom princípe a bol jednoznačným porušením základných ľudských práv, pociťovali odsunutí Česi aj ako osobnú krivdu a prejav nevďačnosti, keďže väčšina z nich sa na Slovensku usadila na trvalo a pokladala ho za svoj domov.“²⁴ Recipročné opatrenia boli prijaté aj v českých krajinách, vzhľadom na počet tam pôsobiacich Slovákov však nešlo o relevantné množstvo. Vláda sa preto rozhodla odpovedať odsunom slovenskej byrokracie

²⁴ Kováč, D.: *Dejiny Slovenska*, Praha: Lidové noviny, 2001, s.212

z centrálnych úradov. Medzi Beranom a Tisom vznikla dohoda o výmene úradníckeho aparátu.

Radikálna skupina vo vnútri HSĽS (podporovaná prepusteným Tukom) už v tom čase sondovala možnosti vzniku samostatného slovenského štátu priamo v Berlíne, kam postupne prišli situáciu konzultovať Tuka a Ďurčanský. Centrálna vláda o týchto kontaktoch vedela, na ozbrojený zákrok sa však odhodlala až v marci 1939. Na jednej strane nechcela stratiť Slovensko ako dôležitý „koridor“, ktorý zmierňuje nemecké zovretie českých krajín, na druhej strane sa obávala rozkladu štátu zvnútra. Nemecko by v tom prípade nemohlo byť považované za agresora.

Začiatkom marca 1939 vystúpili československé vojská proti slovenskej vláde, pričom došlo k zatknutiu viacerých ľudáckych exponentov. Za predsedu vlády bol menovaný Karol Sidor (v tom čase už považovaný za umierneného), ktorý neskôr odmietol Hitlerovu požiadavku na osamostatnenie Slovenska. Na konzultácie do Berlína bol preto povolaný Tiso, ktorý tu bol konfrontovaný s dvoma alternatívami: buď bude Slovensko samostatné, alebo bude jeho územie rozdelené medzi Maďarsko a Poľsko. Tiso oboznámil s Hitlerovými plánmi snem, ktorý 14. marca 1939 odsúhlasil vznik samostatnej Slovenskej republiky. O deň neskôr bol v českých krajinách vyhlásený Protektorát Čechy a Morava.

Je nepochybné, že primárnym aspektom rozpadu prvej ČSR bola zahraničnopolitická situácia, konkrétne mocenské aspirácie Nemecka a neochota veľmocí brániť im. Fakt, že Hitler použil k jej rozbitiu práve tzv. slovenskú otázku, by nás mal nútiť zamyslieť sa nad úrovňou vzťahov medzi Slovákmi a Čechmi. Napokon v roku 1992 už zahraničnopolitický prvok nebol taký podstatný a napriek tomu došlo k dohode o ukončení spoločnej štátnosti týchto dvoch etník.

Likvidáciu ČSR by sme mohli vnímať aj ako dôsledok konfliktu medzi ideami demokracie a totalitarizmu, a keďže vtedajšie zahraničnopolitické súvislosti podporovali tendencie k druhému termínu, demokratické Československo im podľahlo. Nepochybne aj toto bol jeden z faktorov, ktoré spolupôsobili pri rozklade štátu, aplikáciou takéhoto uvažovania na sféru slovensko-českých vzťahov by sme však museli priznať, že kým jedno etnikum prejavovalo výrazne totalitné tendencie, druhé stálo majoritne na princípoch demokracie.

Vyššie bolo spomenuté, že to bolo Tukovo krídlo, ktoré gradovalo fašizáciu HSĽS, až z nej napokon urobilo subjekt otvorene sa hlásiaci k antidemokratickým ideám. Spolu s faktom, že HSĽS bola rozhodujúcou slovenskou politickou silou (a po vyhlásení autonómie

prejavila výrazné totalitné tendencie aj v praxi), by nás to mohlo priviesť k záveru, že práve Slováci boli tým prvkom, ktorý prejavoval antidemokratické tendencie až do tej miery, že im československá demokracia podľahla. Takýto záver je veľmi zjednodušený a nezodpovedá realite. Ako na Slovensku, tak aj v Čechách postupne silneli skupiny, ktoré stáli otvorene na antidemokratických princípoch. Okrem toho aj v HSLŠ existovalo krídlo, ktoré stálo na demokratickej pozícii. A hoci sa postupne ocitlo v menšine, ľudáci sa nikdy nestali silou, ktorá by disponovala nadpolovičnou podporou celého slovenského elektorátu (až na neskoršie voľby, ktoré už však nemožno označiť za slobodné). Na druhej strane sa aj v Čechách po vyhlásení Protektorátu dostali k moci pronacistické sily.

Konflikt demokracia verzus totalitarizmus nemá teda pri pohľade na slovensko-české vzťahy a ich úlohu pri rozpade prvej ČSR veľký význam. Ich úloha je omnoho prozaickejšia a svoj fundament nachádza v období samotného jej vzniku – preto sa treba vrátiť k historickým faktom, ktoré boli uvedené vyššie. Práve tie sa totiž stali základom poznania, že v rámci jedného štátu boli spojené dve územia s odlišným stupňom vývoja z hľadiska ekonomického a národnoemancipačného. Je logické, že tieto nerovnosti vytvárali bázu pre vznik konfliktných plôch v rámci vzťahov jednotlivých etníc. Spolupôsobenie mocenských záujmov politických elít a odmietanie riešenia sporov sú následne prirodzeným vyústením čoraz väčšieho pnutia medzi nimi a keďže politika je súčasťou celospoločenských procesov, nachádzali odozvu aj v rámci jednotlivých etníc. Ľudáci ako politická strana boli subjektom, ktorá, v záujme vlastných mocenských aspirácií, dokázala obratne využiť evolučne vzniknuté interetnické spory a zúročiť ich do podpory pre svoju politiku. Na druhej strane pročeskoslovenské sily pôsobiace primárne v pražskom centre sa snažili sporné momenty vo vzťahoch oboch etníc potláčať a nepripisovali im dôležitosť. Toto vzájomné nepochopenie politických elít a ich národov sa následne stalo bázou, ktorá bola minimálne od roku 1938 neustále využívaná vonkajšími silami k tlaku na rozpad spoločného štátu.

Záver

Rozpad Československa v roku 1939 bol bezpochyby primárne konzekvenciou záujmu Nemecka na jeho likvidácii, v kontexte otázky slovensko-českých vzťahov je však potrebné vidieť jednotlivé súvislosti. To, čo bolo v úvode práce naznačené z hľadiska jednoduchého pohľadu do minulosti, sa v procese skúmania v ďalších riadkoch potvrdilo.

Slovensko-české vzťahy skutočne mali tendenciu sa zhoršovať. Na počiatku vidíme, v otázke budovania spoločného štátu, vysokú mieru eufórie a spontaneity oboch etník a ich politických reprezentantov. Na konci pozorujeme, na platforme konsenzu politických elít, výmenu veľkej časti byrokratického aparátu na etnickej báze, pričom celý proces prebiehal za prítomnosti radikálnej nacionalistickej až šovinistickej rétoriky. Prečo sa tak stalo? Pri odpovedi na túto otázku je nevyhnutné vrátiť sa k obdobiu pred vznikom prvej ČSR.

Spontaneita, s akou sa obe etniká a ich politická reprezentácia hlásili k budovaniu spoločného štátu, bola síce odrazom vysokej miery kvality ich vzťahov, na druhej strane vytvárala fundament budúcich problémov. Zdá sa, že slovenské aj české politické elity „podľahli“ atmosfére vzájomného porozumenia a kooperácie až do tej miery, že nevenovali dostatočný priestor národným a národnostným otázkam. Do spoločného štátu následne vstupovali bez vízie budúceho riešenia jednotlivých interetnických vzťahov a to primárne v otázke štátoprávnej. Takáto charakteristika celej situácie by však bola značnou generalizáciou.

V procese skúmania bolo dokázané, že u majority politických elít vízia ďalšieho postupu v etnickej problematike existovala. U reprezentantov pročeskoslovensky orientovaných politických strán ňou bolo budovanie štátu na princípe unitarizmu. Malo tak byť zabránené vzniku situácie, v rámci ktorej by nemecká etnická minorita získala rozhodujúcu mieru vplyvu na chod štátu. U slovenských nacionalistov zas bol unitarizmus akceptovaný ako vhodná protiváha revizionistických snáh zo strany Maďarska.

Kým v pražskom centre sa presadila fikcia jednotného československého národa, u slovenských nacionalistov k tomu nedošlo. Československo pre nich reprezentovalo priestor, v rámci ktorého bolo možné dokončiť národnú emancipáciu slovenského etnika. Česi pokladali Československo za svoj národný štát, Slovákov za súčasť českého národa a slovenčinu za variáciu českého jazyka. Slováci videli v prvej ČSR štát dvoch odlišných národov (aj keď vzájomne veľmi blízkych) s dvoma osobitnými jazykmi. Zjednodušene povedané, problematika bola postavená do polohy „Československo verzus Česko-

Slovensko“. Uvedená dichotómia chápania štátu sa v ďalších rokoch nutne prejavila v mnohých nedorozumeniach medzi uvedenými etnikami a ich politickými elitami.

V úvode celej práce bola stanovená podstatná otázka: došlo by k zániku prvej ČSR aj bez vonkajších okolností? Samozrejme vždy musíme brať do úvahy nielen konkrétne udalosti, ale aj ich historický kontext, pričom ten sa v období existencie prvej ČSR vyznačoval vývojom, ktorý vo veľkej miere prispieval k ukončeniu spoločnej štátnosti Slovákov a Čechov. Na druhej strane je z vyššie uvedeného zrejmé, že ďalšia existencia ich spoločného štátu bola reálna iba v prípade návratu k úplným počiatkom jeho budovania a prehodnoteniu jednotlivých princípov v štátoprávnej oblasti. V období rokov 1918 – 1938 k takémuto prehodnoteniu reálne nikdy nedošlo. Ak by teda aj hypoteticky neexistovali vonkajšie okolnosti vplyvajúce na rozpad prvej ČSR, je možné sa domnievať, že vnútorné spory medzi Slovákami a Čechmi by ich nahradili. Práve neriešené sporné otázky interetnických vzťahov by tak v neskoršom období predstavovali fundament rozkladu prvej ČSR.

Literatúra

- Beňa, J.: *Historiografia a rekonštrukcia vyhlásenia slovenského štátu 14. marca 1939*, in: Právny obzor 1993/1, Bratislava
- Bianchi, L. a kol.: *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu II.*, Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1973
- Broklová, E.: *Československá demokracie*, Praha: SLON, 1992
- Falt'an, S.: *Slovenská otázka v Československu*, Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968
- Galanda, M.: *Ústava Slovenskej republiky na začiatku XXI. storočia*, Dolný Kubín: ROSA
- Galandauer, J.: *Vznik Československej republiky 1918*, Praha: Svoboda, 1988
- Holzer, J.: *První a Druhá Československá republika*, in: Politologický časopis 1997/4, Brno
- Horváth, P.: *Prezident v moderných dejinách Slovenska (1918 – 1989)*, in: Slovenská politologická revue, Trnava: Katedra politológie FF UCM v Trnave, 2005
- Kipke, R., Vodička, K. (eds.): *Rozloučení s Československem*, Praha: Český spisovatel, 1993
- Klimek, A.: *Říjen 1918 – vznik Československa*, Praha, Litomyšl: Paseka, 1998
- kol. autorov: *Cestami česko-slovenské vzájemnosti*, Liberec: Masarykova akademie, 1993
- kol. autorov: *Idea Československa a Střední Evropa*, Brno: Doplněk, 1994

- kol. autorov: *Lexikón slovenských dejín*, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2006
- Kováč, D.: *Dejiny Slovenska*, Praha: Lidové noviny, 2001
- Kováč, D.: *Slováci – Česi – Dejiny*, Bratislava: Academic Electronic Press, 1997
- Krivý, V.: *Slovenská a česká definícia situácie*, in: Sociologický časopis 1993/1, Praha
- Musil, J.: *Česká a slovenská spoločnosť*, in: Sociologický časopis, 1993/1, Praha
- Olivová, V.: *Dějiny první republiky*, Praha: Karolinum, 1992
- Pekník, M. a kol.: *Pohľady na slovenskú politiku*, Bratislava: VEDA, 2000
- Pekník, M. (ed.): *Milan Hodža - štátnik a politik*, Bratislava: VEDA, 1994
- Ratkoš, P., Butvin, J., Kropilák, M., Vartíková, M.: *Z prameňov našich dejín*, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1974
- Rychlík, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vzťahy 1914 – 1945*, Bratislava: Academic Electronic Press, 1997
- Šútovec, M.: *Semióza ako politikum alebo „Pomlčková vojna“*, Bratislava: Kalligram, 1999.